

Psychosociale implicaties van lange vrijheidsstraffen

J. Goethals

Inleiding

Een artikel als 'psychosociale implicaties van lange vrijheidsstraffen' wekt ongetwijfeld sterk uiteenlopende verwachtingen. Sommige lezers zullen wensen dat een onderzoeksdomein wordt toegelicht, met daarin een overzicht van de belangrijkste hypothesen, onderzoekingen en conclusies, wat hen de kans biedt dit domein te beoordelen op zijn verdiensten en tekorten. Anderen zullen eerder hopen dat een dergelijke tekst een praktijk gerichte behandeling van concrete problemen, waarmee een hulpverlener te maken krijgt, zal bieden.

Ik heb geopteerd voor het eerste alternatief, en zal in deze tekst een overzicht bieden van wat in wetenschappelijke kringen aan onderzoek en conclusies voorhanden is. Het lijkt mij immers logischer in een eerste artikel de lezer met een domein te laten kennismaken (zeker waar het bovendien een eerste bijdrage vormt in een nieuw tijdschrift) dan een concreet (eventueel uiterst belangrijk) probleem uit te werken, dat dan echter achtergrond mist. Bovendien stelt deze optie mij in de gelegenheid de bondige lijnen van mijn doctoraatsonderzoek voor te stellen. Deze tekst wordt dan ook geen praktijktekst, en zal onder deze vorm voor de praktijkgerichte hulpverlener van minder nut zijn.

In de loop van een aantal gesprekken met praktijkwerkers is het mij echter wel duidelijk geworden dat de wijze waarop de wetenschappelijke (vooral dan de anglo-amerikaanse) traditie dit onderzoeksdomein heeft geïnterpreteerd, blind is voor de belangrijke problemen waarmee de praktijkwerker wordt geconfronteerd. Zo onderlijnen hulpverleners de centrale rol van het schuldgevoel en de impact van dit schuldgevoel op de wijze waarop een gedetineerde zijn straf doormaakt, en blijkt de wetenschappelijke traditie deze thematiek volledig te negeren. Ik ben er mij dan ook scherp van bewust dat mijn tekst niet of al te weinig zal beantwoorden aan de vragen die de praktijkwerkers zich stellen, doch ik hoop dat deze discrepantie dan juist een bron van vormen voor verdere reflectie.

1. – Interesse voor en onderzoek naar de problematiek van de psychische en sociale implicaties van de vrijheidsberoving zijn van recente datum. Tot voor kort werden misdaad en bestraffing hoofdzakelijk vanuit een moraliserend perspectief bekeken, en werd bestraffing beschouwd als een noodzakelijke en verantwoorde maatschappelijke interventie waarbij vragen naar de effectiviteit ervan niet werden gesteld. Enkele jaren geleden begon men zich echter grote zorgen te maken over 'de toenemende criminaliteit' en 'de angstwekkende recidivecijfers' en werd de effectiviteit van de gevangenis als strafmaatregel in vraag gesteld. Niet alleen de 'gevangenis-an-sich', doch eveneens diverse vormen van toegevoegde en alternatieve maatregelen en interventiestrategieën (therapieën, counselingprogramma's, jobtraining...)

* Wetenschappelijk medewerker aan de Afdeling strafrecht, strafvordering en criminologie, Faculteit der Rechtsgeleerdheid, KU Leuven.

bleken mislukkingen te zijn¹, zodat vragen rezen naar het waarom van deze mislukkingen, in het bijzonder naar mogelijke negatieve inwerkingen van het gevangenisstelsel zelf.

2. – Onderzoek naar ‘psychosociale implicaties van de vrijheidsstraf’ heeft betrekking op meerdere probleemgebieden. Zo hebben onderzoekers recent hun aandacht gericht op de *psychosociale problemen die zich na de vrijlating stellen*, en die wellicht voor heel wat recidive verantwoordelijk zijn. Aangetoond werd dat ex-gevangenen heel wat relationele en professionele problemen kennen, en dat vooral materiële problemen in deze fase belangrijk zijn (zie o.m. Albrecht 1978; Depreeuw 1978; Ericson e.a. 1972; Martin en Webster 1971; Moerings 1978; Soothill 1974 en Waller 1977).²

3. – Het grootste deel van het onderzoek heeft echter betrekking op processen die zich afspelen tijdens de detentie zelf. Daarbij ging de aandacht oorspronkelijk uitsluitend naar de *ontwikkeling van de zgn. ‘gevangenissubcultuur’ en het ‘prisoniseringsproces’ in penitentiaire inrichtingen*. In de gevangenis zou als reactie op de vrijheidsberoving en op de ‘pains of imprisonment’ een gedetineerdensubcultuur tot ontwikkeling komen, met een eigen waarden-, normen- en verwachtingenpatroon, en elke gevangene zou, afhankelijk van onder meer persoonlijkheid en strafduur, in deze deviante waardencultuur opgenomen worden (prisonisering). Deze processen zouden dan ook gevolgen hebben voor het gedrag van gevangenen tijdens en na de detentie: tijdens de vrijheidsberoving ontstaat oppositie tegen de straf en tegen de doelstellingen van de gevangenis, wat als een anti-resocialiserende houding beschouwd werd, en na de vrijlating zou de criminele identificatie leiden tot hogere recidive. Oorspronkelijk werden deze hypothesen geformuleerd door Clemmer (1940) in zijn beroemde ‘The prison Community’.³ Veel gevangenis-sociologisch onderzoek heeft in de daaropvolgende decennia deze onderstellingen verder getoetst en genuanceerd. Uit deze studies blijkt nu dat (a) vrijheidsberoving niet noodzakelijk leidt tot de ontwikkeling van subculturen⁴, (b) gedetineerden niet noodzakelijk even sterk – lineair – in een subcultuur opgenomen worden⁵, en (c) deze processen meer zijn dan enkel een antwoord op de interne frustraties van het gevangenisleven (de ‘deprivatie’ versus de ‘importhypothese’).⁶ Bovendien

1. Zie hiervoor vooral Lipton, D., Martinson, R., Wilks, J., *The effectiveness of correctional treatment*, 1975.

2. Albrecht, P. A., *Zur sozialen Situation entlassener Strafgefangener*, 1977; Depreeuw, W., *De reïntegratie van langergestraften, een onderzoek naar het verloop van de invrijheidsstelling*, Tijdschr. Criminol., 1978, 20, 303-307; Ericson, R. J., Crow, W. J., Zurcher, L. A., Connet, A., *Paroled but not free*, 1973; Martin, J., Webster, D., *Social consequences of conviction*, 1971; Moerings, M., *De gevangenis uit, de maatschappij in*, 1977; Soothill, K., *The prisoners release*, 1974; Peper, H., Kramer, H., *Problemschwerpunkte bei der Wiedereingliederung von begnadigten Lebenslänglichen Bewährungshilfe*, 1978, 25, 2, 115-127; Waller, I., *Men released from prison*, 1974.

3. Clemmer, D., *The prison community*, 1940.

4. Wat onder meer blijkt uit de verschillen tussen de Amerikaanse en de Scandinavische studies, vb. Matthiesen, T., *The defences of the weak*, 1965.

5. Dit bleek onder meer uit de toetsing van Clemmer's hypothese door Wheeler, die een U-vormig verloop vond, zie Wheeler, S., *Socialisation in a correctional community*, Amer. Soc. Rev., 1961, 61, 699-712.

6. Zie o.m. Thomas, C. W., *Theoretical perspectives on prisonisation: a comparison of the importation and deprivation models*, J. Crim. Law Criminol., 1977, 68, 1, 135-145.

werd de stelling dat prisonisering (automatisch) leidt tot recidive, nooit empirisch onderzocht. Dit laatste is wel verwonderlijk te noemen, wanneer men beseft dat niemand twijfelt aan de criminaliteitsbestendige en/of -creërende rol van de gevangenis. Enkel Garrity (1961) heeft de relatie tussen recidive en prisonisering, zij het slechts zijdelings, onderzocht. Daarbij kwam hij tot de conclusie dat een grotere graad van opname in de subcultuur (echter uitgedrukt in termen van strafduur waarbij hij zoals Clemmer een directe relatie tussen beide onderstelde) samenhang met verschillen in recidivecijfers, althans wat bepaalde subtypes gedetineerden (bijv. 'Square Johns' versus 'Right Guy') betrof.⁷

4. – Onafhankelijk van deze sociologische onderzoeksrichting kwam na wereldoorlog II een psychologisch-psychiatrische onderzoekstraditie tot ontwikkeling. Weliswaar vinden we reeds enkele embryonale aanzetten van carceraal-psychologisch onderzoek terug in het begin van deze eeuw (beschrijvingen van 'Haftpsychosen' door Duitse gevangenisgeneesheren (Rudin 1901; Nitsche en Willmans 1911; Ganser 1898)⁸, en een studie van de 'prikkelraadpsychose' (barbed wire disease, la psychose des barbelés; Visscher 1919)⁹, maar de psychopathologie van de vrijheidsberoving kwam slechts tenvolle in het licht na de publicaties over het 'concentratiekampsyndroom' tijdens en na wereldoorlog II.¹⁰

5. – De meeste gevangenispsychologische studies behoren tot het type van de 'effectenonderzoekingen'. Uitgaande van een klassiek 'stimulus-response' model wordt de 'impact' van de vrijheidsberoving op 'geïsoleerde psychologische variabelen' (intelligentie, introvertie, agressie...) aan de hand van kwantitatieve technieken onderzocht. Kan uit dit type onderzoek geconcludeerd worden dat de vrijheidsberoving 'persoonlijkheidsveranderingen' uitlokt?

5.1 Onderzoek naar 'cognitieve deterioratie'

In ons doctoraatsproefschrift hebben wij alle empirische onderzoekingen die terzake zijn uitgevoerd, geanalyseerd. Het bleek dat *slechts één studie aanwijzingen gaf voor cognitieve deterioratieprocessen in de gevangenis*. Dit Italiaans onderzoek factoranalyseerde een aantal intelligentietestscores (onder meer de deterioratieindex van Wechsler)¹¹ samen met een aantal persoonskenmerken van een groep Italiaanse en een groep Amerikaanse gevangenen. Na rotatie bleek dat de deterioratieindex als een onafhankelijke factor geëxtraheerd kon worden, en dit zowel bij de

7. Garrity, D. L., The prison as a rehabilitation agency, in Cressey, D. (ed.) The prison, p. 358-380.

8. Rudin, E., Über die klinischen Formen der Seelenstörungen bei zu Lebenslänglichen Zuchthausstrafe Verurteilten, Alg. Zschr. Psychiat., 1901, 48, 447-492; Nitsche, E. en Willmans, K., Die Geschichte der Haftpsychosen, Zsch. Ges. Neurol. Psychiat., 1911, 3, 353-383; Shorer, C. E., The Ganser syndrome, Brit. J. Criminol., 1965, 2, 120-131.

9. Visscher, A. L., Report on barbed wire disease, Lancet, 1919,

10. Musaph, J., Het postconcentratiekampsyndroom, Maandbl. Geestel. Volksgez., 1973, 28, 5, 207-217.

11. De deterioratieindex van Wechsler vergelijkt de scores op de subtests die niet leeftijdsgebonden zijn met deze die afnemen bij toenemende leeftijd door middel van volgende formule

$$\frac{(\text{Hold} - \text{don't hold})}{\text{hold}}_{100}$$
Op deze wijze wordt het intelligentieverschil gecontroleerd voor het natuurlijk leeftijdsverschil.

Italiaanse als bij de Amerikaanse groep (Ministerio di Grazia e Giustizia 1976).¹² Hoewel ook andere studies wezen op deterioratieprocessen bleken deze nergens het door Wechsler significant geachte niveau te bereiken.

Enkel bleek vrij consistent een lichte aantasting van de psychomotorische aspecten van de intelligentie: gedetineerden presteren trager op reactietijdstests en minder goed op tests die psychomotorische vaardigheden vereisen (Banister 1972; Taylor 1961).¹³ De verbale intelligentie neemt tijdens de detentie integendeel toe. Zo vonden Banister en zijn collega's bij de crosssectionele analyse van de WAIS-scores van een groep langgestrafte gedetineerden hogere scores op de subtests informatie, bevattingsvermogen en woordenschat, en bij de longitudinale analyse een significant hoger WAIS-verbaal IQ.¹⁴ Deze verbale stimulering is wellicht een gevolg van de specifieke eigenschap van het gevangenisstelsel om alle niet-verbale probleemoplossingen onmogelijk te maken.

Deze conclusies dienen echter met de nodige voorzichtigheid geïnterpreteerd te worden. Experimenteel deprivatieonderzoek suggereert dat de effecten van sensorische deprivatie medebepaald worden door de graad van 'arousal' (stressintensiteit) en de complexiteitsgraad van de opgelegde taken. Performantie op eenvoudige taken zou minder beïnvloed worden door veranderingen in 'arousal' dan performantie op complexe ('open-ended') taken.¹⁵ Het deterioratieonderzoek in de gevangenis heeft enkel gebruik gemaakt van eenvoudige taken-tests (geheugentests, lees oefeningen, woordenschatproeven...), zodat nooit werd onderzocht wat de invloed is van de vrijheidsberoving op de complexe takentests. Bovendien wordt onvoldoende rekening gehouden met de intervariabiliteit van de bestudeerde deterioratieprocessen. Bepaalde subgroepen gedetineerden kunnen op basis van een grotere gevoeligheid deterioratieprocessen vertonen, terwijl andere ongevoelig zijn of integendeel beter presteren op intelligentietests. Indien men gemiddelde processen bestudeert gaat dit ten koste van belangrijke nuances.

5.2 Onderzoek naar psychopathologiseringsprocessen

Hoe sterk een vrijheidsstraf psychopathologiserend kan werken blijkt uit een experimenteel laboratoriumonderzoek van een groep vorsers van de Stanforduniversiteit (Haney, Banks en Zimbardo 1973).¹⁶ De onderzoekers construeerden in de kelders van de Universiteit een simulatiegevangenis. Uit een groep van 75 studenten, die een krantenadvertentie 'dat vrijwilligers werden gezocht om te participeren aan een experiment over het gevangenisleven voor een vergoeding van 15\$ per dag' hadden beantwoord, werden 24 onderzoekspersonen geselecteerd. Weerhouden werden enkel emotioneel-stabiele en mature subjecten, die geen crimineel verleden hadden. Allen waren 'graduate-studenten', 'middleclass', blank en vreemden voor

12. Ministerio di Grazia e Giustizia, *Deterioramento mentale da detenzione*, Rome, 1976.

13. Banister, P. A., Bolton, N., Smith, F. B., Heskin, K. J., *Psychological correlates of imprisonment*, *Brit. J. Criminol.*, 1973, 13, 4, 312-330; 1976, 16, 1, 38-47; Taylor, A. J. W., *Social isolation and imprisonment*, *Psychiatry*, 1961, 24, 373-376.

14. Bolton, N. e.a.; op. cit.

15. Suedfield, P., *Changes in intellectual performance and in susceptibility to influence*, in Zubek, J. (ed) *Sensory deprivation, 15 years of research*, 126-166.

16. Haney, C., Banks, C., Zimbardo, P., *Interpersonal dynamics in a simulated prison*, *Int. J. Penol. Criminol.*, 1973, 1, 69-97.

elkaar. Ze werden na een intensief persoonlijkheidsonderzoek in een groep 'bewaarders' en een groep 'gedetineerden' verdeeld. De gevangenis omvatte drie kleine cellen, met enkel een toilet en een krib. Elke cel werd bemand met drie 'gevangenen'. De andere kamertjes dienden als kwartier voor de 'bewaarders'. Deze 'bewaarders' werkten in ploegen gedurende acht uur, en konden naar huis wanneer ze geen dienst hadden. De 'gevangenen' kregen de verzekering dat ze adequate voeding, kleding, behuizing en geneeskundige verzorging zouden ontvangen. Zij werden ervan op de hoogte gebracht dat ze 'bepaalde burgerrechten' zouden verliezen doch geen fysieke mishandelingen ondergaan. De 'bewaarders' kregen de taak voor de nodige orde en een goed functioneren in de instelling te zorgen. Hen werd gezegd dat de bedoeling van het experiment lag in een studie van het gedrag van 'gevangenen'. Zij werden gevraagd geen enkele vorm van geweld tegen de 'gevangenen' te gebruiken. Als 'bewaarder' ontvingen ze een gummistok en een uniform. 'Gevangenen' mochten geen persoonlijke bezittingen behouden, en kregen een soort 'stofjas' en een nylonmuts. Bedoeling hiervan was de ervaring van individualiteit, mannelijkheid en kracht te vernietigen. Om het realistische karakter van het experiment nog te accentueren werden de 'gevangenen' gearresteerd door 'echte' politieagenten, die hen 'op hun rechten wezen, vingerafdrukken namen, fouilleerden, uitkleedden en fotografeerden'. Nadien werden ze in hun cel ondergebracht, en werd hen toegezegd dat ze tweemaal per week 'bezoek mochten ontvangen'.

Alle gedragingen werden geobserveerd aan de hand van videotaping, audiotaping, rapportage door 'bewaarders', dagboeken en een interview. Het experiment diende echter reeds na enkele dagen stopgezet te worden. *Redenen daartoe vormden de ernstige neurotische verwikkelingen die zich bij 'gedetineerden' manifesteerden.* Vijf onder hen dienden 'vrijgelaten' te worden wegens extreme angsten en depressies. Eén vertoonde psychosomatische huiduitslag. Twee smeekten 'op parole' vrijgelaten te worden in ruil voor het geld dat zij voor het experiment zouden ontvangen. De overige 'gevangenen' voelden zich opgelucht toen het experiment werd afgebroken. De 'bewaarders' voelden zich echter verbolgen. Zij hadden zich zeer sterk in hun machtsrol ingeleefd (deden onbetaald overwerk, kwamen nooit te laat) en slechts één onder hen voelde zich geschokt door de stress die de 'gedetineerden' ondergingen. Hij deed echter geen enkele poging om daaraan iets te verhelpen.

Met dit onderzoek hebben Haney, Banks en Zimbardo overtuigend aangetoond dat vrijheidsberoving, en dan vooral het formalisme ervan en het optreden van bewaarders, psychopathologisch gedrag kan uitlokken. Men dient zich te realiseren dat de subjecten, die deze neurotische verwikkelingen vertoonden, vóór het experiment emotioneel stabiele en mature personen waren. Het verblijf in een 'echte' gevangenis kan natuurlijk niet gelijkgesteld worden aan het verblijf in de kelders van de Stanforduniversiteit. In een 'reële' gevangenis zal de gevangenensubcultuur wellicht de 'pains of imprisonment' verzachten, zijn de bewaarders beter getraind in het aangaan van contacten met gedetineerden, en zullen hulpverleningsprogramma's en -diensten het leven beter draaglijk maken. Toch dient men te stellen dat het gevaar voor emotionele en fysieke regressie niet denkbeeldig is.

Veldonderzoek in de gevangenis – in zoverre het behoort tot het 'effectentype' – slaagde er slechts zelden in dergelijke psychopathologische invloeden aan te tonen. Crosssectionele en longitudinale analyses van testuitslagen (overwegend MMPI-scores) wijzen slechts zelden op psychopathologische ontwikkelingen. Wel be-

schreef Hamburger (1967) een sterke ontwikkeling van paranoïede trekken (significant gestegen MMPI-Pa-scores)¹⁷, en ontdekten Bauer en Clark (1976) stijgingen van depressie- en psychotiseringscores (D, Ma en Sc-schaalscores)¹⁸ bij gedetineerden die langer opgesloten waren. In een eigen empirisch MMPI-testonderzoek¹⁹ vonden wij aanduidingen van neurotiseringsprocessen. Bij crosssectionele analyse van MMPI-schaalscores bleek dat oudere gedetineerden (> 30 jaar), mindergeschoolden (maximum lager onderwijs), en gevangenen met een langere criminale carrière (minimum twaalf maand veroordelingen) bij langere strafduur hoger scoorden op de hypochondrie- en hysterischeschalen dan bij korte strafduur, wat betekent dat deze subgroepen de stress en de problemen van de opsluiting geleidelijk aan meer onder de vorm van fysieke symptomen uiten. Deze 'somatiseringstendens' bleek eveneens uit een analyse van de aard en de frekwentie van (psycho-) somatische klachten, in zoverre deze aanleiding hadden gegeven tot registratie en interventie volgens het medisch dossier. Tabel 1 illustreert de aard en de frekwentie van deze psychosomatische klachten naar straffaze. Men kan daaruit afleiden dat significant meer gedetineerden (psychosomatische) klachten formuleren tijdens de detentie in vergelijking met de periode vóór de detentie en dat dit aantal een piek bereikt tijdens de VI-periode.

TABEL 1. Percentage gedetineerden met psychosomatische klachten vóór en tijdens de detentie (N = 66)

aard klachten	% vóór	% begin	% VI-periode
oogaandoeningen	8.3	19.4	36.4 (p < .002)**
hoofdpijn(en)	5	21.2 (p < .02)*	25.8 (p = 000)
slapeloosheid	3.3	25.8 (p = 000)	25.8 (p = 000)
huidaandoeningen	7.5	17.7	24.4 (p < .002)
spijsverteringsstoringen	0.8	10.6 (p < .04)	11.6 (p < .04)
motorische storingen	28.3	16.6	16.6
bloeddrukstoringen	1.7	3	18.2 (p < .001)
nervositas	0.8	10.6 (p < .04)	16.7 (p < .002)
haaruitval	0.8	13.6 (p < .03)	15.2 (p < .004)
vermagerzucht	0.8	10.6	12.1 (p < .04)

** sign en wilcoxon-toetsen vóór-begin* en vóór-VI-periode**

Vooral de klachten die in het stressonderzoek bekend zijn als stressgevoelig (onder meer slapeloosheid, hoofdpijn(en)) nemen sterk toe. Wat het medicamentenverbruik betreft neemt enkel het tranquillizerverbruik significant toe tijdens de VI-periode (24.2% tijdens de VI-periode versus 10.9% vóór en 14.9% in het begin van de detentie, Sign-toets vóór-VI-periode p < .05).

5.3 Onderzoek naar persoonlijkheidsveranderingen

5.3.1. De vraag of *hostiliteitsgevoelens* en *agressie* door het verblijf in een gevangene-

17. Hamburger, E., The penitentiary and paranoia, *Corr. Psychiat. J. Soc. Ther.*, 1967, 13, 4, 225-230.

18. Bauer, G. E., Clark, J., Personality deviance and prison incarceration, *J. Clin. Psychol.*, 1976, 32, 2, 279-283.

19. Goethals, J., Psychosociale gevolgen van de gevangenisstraf, doctoraatsproefschrift, 2 delen, p. 308-344.

nis verscherpt worden, wordt door sommige onderzoekers positief²⁰, door anderen negatief beantwoord.²¹ De vaagheid van het begrip 'agressie', de onderstelde consistentie van deze trekken die wellicht slechts fictief is, en de verschillen in aangevande onderzoeksinstrumenten maken eenduidige conclusies onmogelijk. Wel stellen de meeste onderzoekers dat de agressie in een gevangenis van richting verandert, en geïntrojecteerd wordt, wat klinisch een ernstige bedreiging voor de psychosociale gezondheid inhoudt, zeker wanneer deze agressiegevoelens een dergelijke intensiteit bezitten dat autodestructief gedrag kan volgen.²²

5.3.2. Wat de persoonlijkheidstrek *introvertie* betreft heeft onderzoek uitgewezen dat gedetineerden zich meer in zichzelf terugtrekken naarmate zij langer in de gevangenis verblijven (Banister 1973; Sapsford 1978).²³ Wijzelf konden een introverteringstendens aantonen bij gewelddelinkwenten, doch niet bij andere groepen (Goethals 1979).²⁴

5.3.3. Of een gevangene *zichzelf gunstiger of ongunstiger gaat beoordelen* naarmate hij langer opgesloten zit, is niet duidelijk. Wij baseren deze conclusie op een analyse van 17 empirische studies waaronder eigen metingen.²⁵ Sommige onderzoekers beschrijven U-vormige wijzigingen in de zelfperceptie, (Tittle 1972)²⁶, andere L-curves (Banister 1973)²⁷, nog andere curves (Bennet 1974)²⁸; nog anderen vonden geen differentiatie naar strafduur (Theis 1975).²⁹

5.3.4. De verwachting – conform aan de prisoneringshypothese – dat gevangenen in de instelling *een negatieve(re) houding ontwikkelen tegenover wet, recht en rechtsbedeling* wordt slechts partieel bevestigd. Slechts enkele onderzoekers vonden aanduidingen van ongunstige attitudewijzigingen (i.c. Hulin en Maher 1959; Mylonas en Reckless 1963).³⁰

5.3.5. *Het tijdsperspectief* wordt in een ongunstige zin beïnvloed. Door een grote fixatie op het VI-moment dringt de gedetineerde de toekomstdimensie uit zijn bewuste (gevangenis)leven terug, zodat het toekomstperspectief korter wordt, en

20. Zie bijv. Banister, P. A. e.a., 1973, op cit.

21. Zie bijv. Apfeldorf, M., Hunley, P., Cooper, D., Differences between older institutionalised offenders and non-offenders in MMPI-hostilityscales, J. Clin. Psychol., 1971, 27, 370-372.

22. Zie o.m. Peizer, S., Effects of incarceration on the direction of aggressive behavior, J. Corr. Psychol., 1956, 1-2. Bennet, L. A., Rudoff, A., Changes in the direction of hostility related to incarceration and treatment, J. Consult. Psychol., 1960, 16, 408-412.

23. Banister, P. A. e.a. op. cit.; Sapsford, J., Life sentence prisoners. Psychological changes during sentences, Brit. J. Criminol., 1978, 18, 2, 128-145.

24. Goethals, J., op. cit., 365-370.

25. Goethals, J., op. cit., 100-113.

26. Tittle, C. R., Institutional living and self esteem, Social Problems, 1972, 20, 1, 65-77.

27. Banister, P. A. e.a., op. cit.

28. Bennet, L. A., The application of self-esteem measures in a correctional setting, J. Res. Crime Del., 1974, 11, 1, 9-15.

29. Theis, H. E., Factors related to the delinquent identification and self-esteem of incarcerated male delinquents, 1975.

30. Hulin, C. L., Maher, B. A., Changes in attitudes toward law concomittant with imprisonment, J. Crim. Law Criminol., 1959, 50, 245-248; Mylonas, A. D., Reckless, C. M., Prisoners' attitudes toward law and legal institutions, J. Crim. Law Criminol., 1963, 54, 479-484.

de toekomstverwachtingen ongenueanceerd zwart-wit worden en soms manifest inaccuraat. (Landau 1973, 1976, 1977; Berman 1972; Ericson 1972...)³¹

6. – Men kan opmerken dat uit het ‘effectenonderzoek’ slechts weinig eenduidige conclusies kunnen worden geformuleerd, en dit is met name te wijten aan de talrijke inhoudelijke en methodologische tekorten van dit soort onderzoek. Vooral dienen wij hier te onderlijnen dat *het ‘effectenonderzoek’ het belang van de differentieële adaptatie aan de gevangenisdeprivaties en de betekenis van de betrokken gedragsveranderingen over het hoofd ziet*. Het gebruik van kwantitatief-psychometrische technieken houdt in dat wijzigingen in persoonlijkheidstrekken slechts betekenisvol genoemd worden wanneer ze statistisch significant zijn, en dus bij vele personen in een grote mate voorkomen. Het werken met deze gemiddelde tendenzen brengt dan ook mee dat betekenisvolle individuele reactievormen en verschillen tussen aanpassingsgedragingen naar specifieke subgroepen over het hoofd worden gezien. In de mate dat carcerale reacties nu individueel-bepaald zijn (onder meer op basis van een premorbiede persoonlijkheidsstructuur) zal het ‘effectenonderzoek’ niet in staat zijn aanduidingen van persoonlijkheidsveranderingen te ontdekken.

7. – ‘Copingonderzoek’ komt aan deze tekorten tegemoet. ‘Copingonderzoek’ gaat na hoe gedetineerden zich aanpassen aan de (nieuwe) gevangenisomstandigheden en maakt duidelijk wat de functie is van bepaalde adaptatiemechanismen. Dit aanpassingsgedrag kan ogenschijnlijk zowel gezond zijn als pathologische vormen aannemen. Hoewel dus ook hier gedragsveranderingen ontdekt worden, ligt de nadruk niet meer op geïsoleerde psychologische variabelen, doch op zinvolle gedragscomplexen die een (dys)functionele betekenis hebben in het psychisch en fysiek survivalproces. Bovendien maakt men in copingonderzoek ook gebruik van een grondig verschillende onderzoeksmethodiek: waar ‘effectenonderzoekingen’ steunen op (meervoudige) afnames van een batterij tests, en dus op een snelle en onpersoonlijke manier kunnen afgehandeld worden, onderstelt ‘copingonderzoek’ een (jarenlange) participerende waarneming en een kwalitatieve klinische approach. Het hoeft dan ook geen verwondering te wekken dat het aantal ontwikkelde copingtypologieën vrij gering is gebleven, en dat weinig copingstudies zijn uitgevoerd.

8. – Gunstige uitzonderingen vormen de observaties van Goffman (1961) (‘institutionalisme’)³² en Sluga (‘functioneel psycho-syndroom’).³³ Hoewel zij niet de enigen zijn die hebben bestudeerd hoe gedetineerden ‘klaarkomen met de druk van de opsluiting’, zijn zij wel de enigen, die gezocht hebben naar psychopathologische

31. Berman, J., Aspects of parole experience, in Sales, B. D. (ed) Psychology of the legal proces, 1977, 111-126; Ericson, R. J., e.a. op. cit.; Landau, S. F., The effect of length of imprisonment and subjective distance from release on future time perspective and time estimation of prisoners, Studies in Criminology, 1969; Delinquency, institutionalisation, and time orientation, J. Cons. Clin. Psychol., 1976, 44, 5, 745-759; Future time perspective of delinquents and non delinquents, Crim. Just. Behav., 1975, 2, 1, 22-36.

32. Goffman, E., Asylums, 1961.

33. Grunberger, J., Sluga, W., Funktionelles psychosyndrom bei Freiheitsentzug, Wien. Med. Schrft., 1968, 1, 46-58.

aspecten van het aanpassingsgedrag. Anderen, onder hen Cohen en Taylor, hebben eerder 'normale' copingmechanismen beschreven, met daarin een grote nadruk op het aanwenden van diverse weerstandsstrategieën.³⁴ Het 'functioneel psychosyndroom' wordt gekenmerkt door volgende gedragsaspecten:

- storingen in het gevoelsleven, vervlakking van de affectiviteit, stereotiepe inadekwate emoties met frekwent uitbarstingen;
- storingen in het bevattingsvermogen en het denken; verenging en verarming van het associatievermogen; beperkte denkinhoud; hypochondrische en paranoïede verwerkingen;
- veranderingen in de psychologische levensstijl; infantiel regressief gedrag; regressie naar primaire behoeften; pogingen tot het opbouwen van een draaglijk tijdsperspectief door anankasmen en onpersoonlijk formalistische levensvormen;
- kontaktstoringen; toenemende onzekerheid ten aanzien van personen in vrijheid; seksuele afwezigheid; en verscherping van isolering door introvertie.

In het algemeen kan worden gesteld dat institutionaliseringsgedrag bij gevangenen wordt gekenmerkt door (a) een somatisering van stress en problemen, (b) regressie naar infantiele gedragsvormen, (c) apathie, lusteloosheid, gebrek aan initiatief en desinteresse, (d) verschuiving van realiteit naar fantasie en (e) emotionele labiliteit.

9. – Hoewel gedetineerden tijdens hun straf vormen van functionele psychosyndromen kunnen vertonen, waarin psychotische elementen kunnen worden onderkend, betekent dit niet dat als gevolg van de vrijheidsberoving volwaardige psychoses tot ontwikkeling komen. *Hoewel cijfermateriaal terzake schaars is kan men wel concluderen dat de kansen op psychotisering eerder gering zijn en enkel reëel bij gedetineerden met een positieve psychotische anamnese* (Jones 1976; Rasch 1977; Sapsford 1979; Thurrel e.a. 1965...).³⁵

10. – *We dienen verder te vermelden dat sommige gedetineerden lijden aan zgn. 'vrijlatingsangsten'*. Dit syndroom is gekenmerkt door een grote graad van rusteloosheid tijdens de weken die aan de vrijlating voorafgaan. Deze angsten variëren van individu tot individu, naar lengte van de straf, naar verblijfsduur en emotionele karakteristieken van de betrokken gedetineerden. Zij manifesteren zich in somatische klachten (insomnia, rusteloosheid, hoofdpijnen, gastroïntestinale en neurovegetatieve klachten), in psychische klachten (innerlijke onrust, vrees, onzekerheid tegenover verleden en toekomst, angst, depressie) en manifest gedrag (openlijke rusteloosheid, agitatie en angst voor controleverlies over de eigen handelingen). Sommige gevangenen vertonen een milde graad van stress, anderen een euforische stemming afgewisseld met periodes van depressie. Sommigen vinden eigen oplossingswijzen voor deze angsten, doch anderen komen tot extreme psychotische reacties van het schizofrene of het depressieve type, en zelfs tot acute gedragsexplosies en zelfdestructief gedrag. Hoewel deze angsten mede teruggaan op realisti-

34. O.m. Cohen, S., Taylor, L., Psychological survival, 1972.

35. Jones, A., The health risks of imprisonment, 1976; Rasch, W., Observations of psychofysiological changes in persons sentenced to life imprisonment, paper congress Montreal 1977; Sapsford, J., op. cit.; Thurrell, J., Halleck, S., Johnsen, A. F., Psychosis in prison, J. Crim. Law Criminol. Pol. Sc., 1965, 56, 3, 271-276.

sche verwachtingen van problemen na de vrijlating, worden ze ook teruggevonden bij gedetineerden voor wie zich geen reïntegratieproblemen stellen.³⁶

11. – Het dient onderlijnd te worden dat de beschreven psychopathologische reactievormen geen algemene reacties zijn, en dus niet bij elke gedetineerde moeten worden verwacht. Sluga zelf vond zijn functioneel psychosyndroom vooral terug bij ‘schwierige Strafgevangenen’.³⁷ *Crisisonderzoek in de gevangenis suggereert dat vooral jongeren, blanken, gedetineerden die geen familiale relaties (meer) hebben (ongehuwden, gescheiden personen) en gevangenen met een criminele of psychiatrische carrière van gewelddaden het meest gevoelig zijn voor carceraal dysfunctioneel gedrag.* Ook de persoonlijkheidsstructuur van de betrokkene, waarbij vooral het vermogen om stress en spanningen te verwerken een rol speelt (draagkracht), bepaalt de gevoeligheid voor de institutionele druk. Deze intervariabiliteit werd echter onvoldoende onderzocht.

12. – Men kan dus niet concluderen dat langdurige vrijheidsstraffen ‘onherroepelijk’ leiden tot de ontwikkeling van psychopathologische dysfuncties en tot persoonlijkheidsveranderingen. Het gebrek aan kwaliteit en de eigen-aard van het verrichte onderzoek (vooral het ‘effectenonderzoek’) laten niet toe meer dan voorlopige conclusies te formuleren. Er dient echter wel gesteld te worden dat bepaalde types van gedetineerden manifest gevoelig zijn voor de stress van de vrijheidsberoving, en als reactie op deze stress tot (uiteenlopende) vormen van psychopathologisch gedrag zullen komen.

Welk beleid dient hier dan gevolgd te worden? Algemeen gesteld achten wij twee principes van groot belang. Enerzijds wensen wij te stellen dat, gezien de kansen op ’n psychologisch aftakelingsproces reëel zijn, het gebruik van gevangenisstraf zoveel mogelijk dient vermeden te worden. Wat ernstige gevallen van delinkwentie betreft (en dit zijn meestal de lange vrijheidsstraffen) is dit natuurlijk een utopie. Daarom formuleren wij als tweede principe, dat bij (noodzakelijke) aanwending van vrijheidsstraffen de detentie een zo constructief mogelijk karakter verschaft dient te worden. Dit houdt in dat de condities in de gevangenis zo uitgebouwd en toebedeeld worden, dat aan gedetineerden een optimale survivalkans wordt geboden, zodat zij geen beroep dienen te doen op ‘gevaarlijke’ aanpassingsmechanismen als apathie, depersonalisatie of emotioneel terugtrekkingsgedrag. Onze wetenschappelijke kennis over de copingwaarde van deze condities is echter uiterst schaars. In ons empirisch onderzoek konden wij echter reeds vaststellen dat gevangenen, die geen kans op arbeid kregen in de gevangenis, die frekwent verplaatst werden en bij wie de relatie met de partner (verloofde, echtgenote...) aftakelde, significant hoger scoorden op de neurotische en de psychotische schalen van de MMPI.³⁸ Dit suggereert dat pathologische ontwikkelingen mede uitgelokt worden door concrete bejegeningen en regimecondities, en dat deze regimeelementen in

36. Zie o.m. Cormier, B., Kennedy, M., Sendbuehler, M., Cell breakage and gate fever, *Brit. J. Criminol.*, 1967, 317-324; Sargent, D., Confinement and ego regression: some consequences of enforced passivity, *Int. J. Psychiat. Med.*, 1974, 5, 2, 143-151; Miller, W. B., Adaptation of young men to prison, *Corr. Soc. Psychiat. J. Appl. Beh. Ther.*, 1973, 19, 4, 15-26; Holley, S. D., Mabley, J., ‘Shortitis’, prerelease anxiety among prison inmates, *Crime and Justice*, 1978, 329-338.

37. Grunberger, J., en Sluga, W., op. cit.

38. Goethals, J., op. cit., 323-326 en 355-358.

een therapeutisch perspectief kunnen worden aangewend, onder meer door ongunstige regimecondities te vermijden en condities die een positieve copingwaarde hebben, aan te bieden. Vooraleer dit echter op een grote schaal kan worden toegepast, zal onderzoek terzake (i.c. coping- en crisisonderzoek) moeten worden gestimuleerd.